

DIALOGAS: TARP IŠTIKTIES IR PRASMĖS BENDRUMO

Mintautas Gutauskas. *Dialogo erdvė: fenomenologinis požiūris*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010. 300 p. ISBN 978-9955-33-608-2

Dialogas yra vienas pamatiškiausių mūsų buvimo bruožų. Jis vyksta visur: filosofijos seminare, dviejų mylimųjų pokalbyje, šnekučiuojantis prie vyno taurės, diplomatų susitikime, televizoriaus ekrane etc. Kasdienė nuostata dialogo atžvilgiu yra natūrali ir neklausianti, užtat teorinė refleksija susiduria su keblumais, mėginama užčiuopti dialogo esmę. Mintauto Gutausko monografijoje *Dialogo erdvė: fenomenologinis požiūris* mėginama priartėti prie dialogo fenomeno iš fenomenologinės perspektyvos. Skaitant šią knygą galima išskirti keletą autoriaus motyvų ar intencijų. Pirmasis motyvas yra „egzistencinis“ – paties autoriaus „nuostaba dialogo įvykiu“ (p. 9). Gutauskui kyla net du klausimai, turėję įtakos knygos struktūrai ir tyrime pateikiamam sprendimui: (1) kaip nepaisant skirtumų ir pokalbio vyksmo sudėtingumo žmonės susikalba ir pasiekia prasmės bendrumą?; (2) kaip kitas „išmuša“ mano anksčiau turėtas prasmes ir nuostatas, kad aš tampu kitu, nei buvau iki tol? Antrasis motyvas grynai teorinis – išskaidrinti dialogo fenomeną, sugriaunant jo savaime suprantamumą. Trečiąjį motyvą galime laikyti „akademiniu“. Šia knyga siekiama užpildyti filosofinių dialogo tyrinėjimų Lietuvoje spragą. Lietuvos filosofiniame kontekste dažniausiai susiduriama su Martino Buberio pateikta dialogo samprata ir pagrindinio jo tyrinėtojo ir vertėjo Tomo Sodeikos tekstais. Dialogo temos aktualumą rodo 1999 metais išleistas 11-asis „Baltų lankų“ numeris (Mickūnas,

Sodeika, Keršytė ir kt.). Tačiau išsamesnių tyrimų nepasirodė. Dauguma jų buvo daugiau paraštiniai, o ne tiesioginiai: dialogo tema dažniausiai pakliūdavo į etikos, intersubjektyvumo (solipsizmo įveikos), komunikacijos problemų sprendimų akiratį. Todėl galima drąsiai teigti, kad Gutausko knyga yra pirmas solidus dialogo temai skirtas monografinio pobūdžio tyrimas Lietuvoje.

Gutauskas yra fenomenologinės pakraipos tyrinėtojas. Jį galima laikyti Arūno Sverdiolo sukurtos fenomenologinės-hermeneutinės mokyklos atstovu. Tokia prieiga nėra grynai fenomenologinė. Todėl ir monografijoje pastebime, kad patirtiniai aprašymai susipina su tekstų interpretacija. Savaime suprantama, jog, būdamas fenomenologas, Gutauskas pasirinko fenomenologinį požiūrį į dialogą. Tokiam požiūriui būdinga telkti dėmesį į dialogo vyksmą, o ne jo normų klausimą. Kita vertus, pasirinkus šį požiūrį, daugiausia pastangų reikalavusi užduotis buvo išskleisti savo poziciją remiantis gausesniais nei Lietuvoje tarptautinio masto fenomenologiniais dialogo tyrinėjimais. Šie tyrinėjimai turi savitą braižą. Peržvelgus Vakarų filosofijos tradiciją, dialogo tema iškyla nuo Sokrato ir Platono laikų, kaip vienintelės tiesos paieškos priemonė. Diskusija, pokalbis, dialogas išdėstant argumentus visada buvo suprantama kaip neatsiejama filosofinio mąstymo dalis. Atvedus tradicijos siūlą iki šių laikų, pastebima, kad žymiausi XX amžiaus mąs-

tytojai suskyla dvi stovyklas: neabejojančiųjų dialogo vertę (Habermasas, Gadameris) ir neigiančiųjų dialogo galimybę (Deleuze'as, Foucault). Fenomenologija, hermeneutika, socialinė filosofija yra labiau dialogiškos nei skirtumo problematiką pabrėžiančios postmodernistinės nuostatos. Fenomenologija yra ta filosofijos kryptis, kuriai dialogo galimybės ir vertės klausimo svarstymas yra labai aktualus. Intersubjektyvumo teorija tiesiogiai grindžia komunikacijos sėkmės galimybę, dialogui suteikdama teleologinį matmenį. Kita vertus, „fenomenologinis dialogo nagrinėjimas buvo atsakas į Buberio dialogiką ir bandymas ją suvienyti su fenomenologine intersubjektyvumo teorija“ (p. 22). Tokio žingsnio kaina buvo dialogo temos ištirpinimas komunikacijos tyrimuose, todėl dialogo samprata buvo sutapatinta su komunikacijos samprata.

Gutausko tyrime aptinkame ne visai klasikinį fenomenologinio dialogo variantą. Jo svarstymuose siekiama išlaikyti įtampą tarp Buberio dialogikos ir prasmės bendrumą numatančio intersubjektyvumo. Probleminių tyrimo atspirties tašku autoriui tampa Bernhardo Waldenfelso klausimas, kuris reformuluojamas taip: „kas turėtų būti tyrimo centre, – ar dialogą nagrinėsime ir vertinsime iš bendros prasmės kūrimosi perspektyvos, ar iš susitikimo ir įvykio, kurie nepaklūsta įprastos komunikacijos tvarkai, matmens“ (p. 18). Atsakymas šį klausimą apibrėžia paties Gutausko pozicija.

Visų pirma matome, jog tyrime iš dalies prieštaraujama šiuolaikinėje fenomenologijoje vyraujančiam požiūriui, jog kiekvienas patyrimas jau iš karto yra intersubjektyvus (Zahavi, Mickūnas, Jonkus). Gutauskas, nors ir linksta išryškinti intersubjektyvumo svarbą, neskuba jo iškelti aukščiau už sąmonės uždarumo – egologijos – teoriją. Taip yra dėl to, kad „dialogas skleidžiasi subjektyvumo

ir intersubjektyvumo įtampoje, o dialogo analizei reikia abiejų momentų, kuriuos vėlgi reikia analizuoti paskirai. Tik taip bus galima apčiuopti dialogo įvykį – monologiškumo pralaužimą“ (p. 32). Intersubjektyvumo problema šioje monografijoje išsprendžiama pasitelkiant Edmundo Husserlio intersubjektyvumo teoriją, kurioje iš pradžių mėginama postuliuoti skirtumą tarp *aš* ir kito, o paskui atskleisti, kaip steigiasi prasmės bendrumas tarp skirtingų *aš*. Nors prasmės steigimo momentas pabrėžiamas kaip esminis dialogo temai ir tai daugiausia nusako autoriaus pozicijos originalumą, negalima teigti, kad atsiribojama nuo bendro pasaulio duotybės matmens. Atskleidžiama, koku mastu dialogo temai reikšmingas patirties anonimiškumas, kuris visuomet lemia individo patyrimą. „Dialoge įvykstantis bendrumo steigimasis visuomet remiasi jau duotu bendrumu. Todėl įtampa tarp mano savumo ir kito svetimumo niekada nėra absoliuti“ (p. 103). Šia nuostata išsprendžiama kito prieinamumo problema.

Dialogo įvykio esmę nusako autoriaus sukurta ir knygos antraštėje pateikta *dialogo erdvės* sąvoka. Ji primena Algio Mickūno *dialogo sritį* arba Waldenfelso *dialogo terpę*. Tokios erdvės susikūrimą padeda atskleisti trinarė dialogo struktūra – *aš*, kitas ir dalykas, – kurią Gutauskas taip pat perėmė iš minėtų autorių. Tokios struktūros pasirinkimą lėmė įsitikinimas jos universalumu, be to, ši struktūra labiausiai išryškina dalykiškumo plotmę, kuri esminė fenomenologinėje dialogo sampratoje. Galime pastebėti, kad nuolatinis fenomenologinėje filosofijoje vyraujantis leitmotyvas yra prasmės išsipildymo teleologija. Ši teleologija yra grįsta atpažinimo schema: „dialogo sąlyga yra partnerių angažuotumas tam pačiam atpažįstamam prasmės branduoliui“ (p. 190). Tačiau nereikėtų suklysti, kad

dialogo įvykį lemia jo dalyvių patirčių panašumas ir tapatumas. Priešingai, būtent skirtumas ir nesutarimas laikomas konstituciniu dialogo elementu. Pasitelkiant dalykiškumo plotmę, Gutausko monografijoje parodoma, jog dialogas gali įvykti net tarp skirtingas patirtis ir nuostatas turinčių žmonių – „išlaisvinant prasmę ir išpildant prasmę vienam-per-kitą“. Taigi prasmės bendrumas įsisteigia abiem dalyviams angažuojantis, intencionaliai nusikreipiant dalyko link. Dalykinio dialogo analizėje atsiskleidžia ir filosofinio dialogo sėkmės sąlygos – net skirtingose pozicijose ir skirtingomis sąvokomis kalbantys filosofai gali susikalbėti, jei suspenduoja savo ambicijas ir nusikreipia bendro dalyko link. Tuomet net ir „pralaimėjimas“ galimas suvokti kaip „laimėjimas“, kurio prizas – pasiektas sutarimas, išsipildžiusi prasmė.

Gutausko monografijoje atskleidžiamam fenomenologiniam požiūriui į dialogą būdinga įtraukti „ištikties“ filosofų – Buberio, Emmanuelio Levino, vėlyvojo Waldenfelso – svarstymus. Jų pozicijas galima traktuoti kaip alternatyvias ar net prieštaraujančias fenomenologinei dialogo sampratai, kurioje svarbiausi yra patirties ir prasmės bendrumo aspektai. Dialogo temai lemtinga Buberio filosofija išryškina visai kitą dialogo matmenį – Aš–Tu santykį, kuriame dalykiškumas praranda savo reikšmingumą. Levino filosofijoje iškeliamas asimetriškas etinis santykis kvestionuoja intencionalumą ir transcendentiško Kito prieinamumo galimybę. Vėlyvasis Waldenfelsas ima kalbėti apie „radikalią svetimybę“. Kyla dilema, ką fenomenologija gali daryti, kai tenka apmąstyti ne tik dialogo teleologiškumą, dalykiškumą, juo siekiamą bendrumą, bet ir ištiktį, lūžį, pertrūkį, kuris sutrikdo tolydų, sintezės būdu vykstantį komunikacijos vyksmą? Gutausko pateikiamas atsakymas neišsitenka fenomenologijos lauke – tiek, kiek prasmės

bendrumo kūrimosi vyksmo jis nelinkęs laikyti grynai teleologiniu: dialoge nuolat reiškiasi ištikties momentai. Kita vertus, išliekama fenomenologinėje perspektyvoje tiek, kiek autorius reikalauja patirties plotmės, laikosi kito prieinamumo nuostatos ir savo dialogo sampratoje pažymi, jog iš dialogo negalima pašalinti dalykiškumo plotmės. Tad santykio ir dalyko supriešinimas šioje interpretacijoje neįgyja tokios radiklios perskyros išraiškos kaip buberiškas „su kuo“ ir „apie ką“. Tačiau klausimas, koku būdu ištikties momentas gali būti integruojamas į fenomenologinę dialogo sampratą, išlieka. Autoriui buvo svarbu ne tik pripažinti abiejų matmenų – dalykiškumo ir santykio, prasmės bendrumo ir ištikties – svarbą dialoge, bet ir atsakyti į ištikties prieinamumo patirčiai klausimą. Patirties plotmė jam išlaiko savo pirmumą. Į šį klausimą mėginama atsakyti pasitelkus vėlyvojo Waldenfelso, irgi priskiriamo prie „ištikties“ filosofų, poziciją. Waldenfelsas, nors laikosi kito neprieminamumo nuostatos, kelia klausimą, „kaip man, t. y. mano patirčiai, yra duota tai, kas yra man neprieinama“ (p. 249). Atsakymas teikiamas išskiriant aktyviusius ir pasyviuosius patirties klodus: ištiktis yra tai, kas nesuplanuojama ir neišpildoma aktyviomis pastangomis, tačiau mus pakeičia, taip išlikdama mūsų patirtyje. Negalimybė suplanuoti dialogo, griežtai laikytis jo tvarkos ir nustatytų taisyklių Waldenfelso filosofijoje apibūdinama „dialogo dvasios“ arba *pathos* terminais. Gutauskas nelinkęs mistifikuoti šio momento, jam tai „toks dialogo vyksmo sluoksnis, kuris išvengia refleksijos sugriebimo ir aktyvių pastangų kontrolės“ (p. 280). Taigi dialogas suprantamas kaip vyksmas, kuriame veikia tiek tvarkos, arba *logos*, tiek spontaniški, neloginiai momentai. Ištikties perspektyva autoriui tampa prieigos prie dialogo būdu ir pripažįstama, jog ištikties

momentas lemia net dalykinį dialogą. Jei dialogą apibrėžtų tik tvarkos ir bendros prasmės steigimo momentas, tai nebūtų įmanomas joks naujumas. Išiktis ir pertrūkis yra tai, kas nuolat įgalina naujos prasmės ir tvarkos steigimąsi dialoge, kuris be šio momento tebtų taisyklių reglamentuojama komunikacija. Taigi monografijoje laikomasi nuostatos, kad išiktis turi būti įtraukiamas į fenomenologinę dialogo sampratą, nes tik ji gali paaiškinti naujos kokybės atsiradimą dialoge, jo sėkmę arba, atvirkščiai, nesėkmę.

Išikties momentas leidžia persvarstyti dialogo vertės klausimą. Kaip minėjome, dažniausiai susiduriama su dialogo reikalavimo nuostata. Gutausko monografijoje atkreipiamas dėmesys ir į Waldenfelso „dialogocentrizmo“ kritiką. Dialogo sampratoje glūdintis savaiminis vertingumas šiek tiek iškreipia dialogo esmę. Viena vertus, knygoje, svarstant dialogo fenomeną prasmės bendrumo steigimosi aspektu ir iškeliant dalykinio dialogo svarbą, pabrėžiama, kad tai geriausias būdas išvengti prievartos, suspenduoti asmenines ambicijas, galią, kuri gali būti primetama, išlaikyti santykio abipusiškumą. Šį aspektą autorius išsamiai analizuoja aptardamas dalykinio dialogo esmę. Dalykinio dialogo privalumai pirmiausia atsiskleidė Platono dialoguose, kuriuose vaizduojami argumentais besiremiančio Sokrato ir galią demonstruojančių sofistų pokalbiai. Kita vertus, dialoge iškeliamas žūtbūtinis reikalavimas susitarti pats gali tapti prievarta. Tokį požiūrį aptinkame prancūzų postmodernisto Gilles'io Deleuze'o filosofijoje. Dialogas apskritai eliminuojamas iš tokios filosofijos sampratos, nes jis niveliuoja skirtumus. Waldenfelso ir Gutausko atveju tai nėra dialogo neigimo situacija, tačiau ji skatina atsižvelgti ir į skirtumų išlaikymo, išikties momento bei asimetrinio santykio (Levinas) reikšmę dialoge.

Autorius susidūrė su užduotimi nusišatyti santykį ne tik su išikties ir santykio matmenį iškeliančia dialogo filosofija, bet ir su hermeneutine dialogo samprata, kuri dažniausiai siejama su Hanso Georgo Gadamerio vardu. Dalykiškumo plotmė, rūpima tiek fenomenologijai, tiek hermeneutikai, autoriui labai svarbi. Tačiau Gutauskas atsiriboja nuo Gadamerio pateiktos hermeneutinės dialogo sampratos, kuri turi nemažai panašumų su fenomenologine dialogo samprata. Atsiribojimas argumentuojamas tuo, kad hermeneutikoje teksto autorius ir interpretatorius susitinka visai kitu būdu nei tiesioginio pokalbio dalyviai. Fenomenologijai rūpi tiesioginė sąveika, gyvoji pokalbio dabartis, nors dialogo įvykis patirtyje fiksuojamas tik retrospektyviai. Monografijoje pateiktoje dialogo sampratoje esminis momentas, charakterizuojantis fenomenologinį požiūrį ir atskiriantis jį nuo hermeneutinio, yra tiesioginė kūniška sąveika, įgalinanti intencionalumą sampyną, kurios svarbą autorius perima iš Maurice'o Merleau-Ponty. Taigi knygoje remiamasi teze, kad svarbiausia dialogo sąlyga yra kūniškas susitikimas ir sąveika. Kita principinė nuostata, skirianti fenomenologinę dialogo sampratą nuo hermeneutinės, yra tiesos ir kalbos temų pirmumo klausimas. Gutausko įsitikinimu, hermeneutikoje „tiesos ir kalbos problemos yra esminės, o dialogo klausimas iškyla tik kaip jų sprendimo dalis ar etapas“ (p. 17). Ir priešingai, dialogo temoje iškeliant dalyvavimo, kūniškos sąveikos svarbą, tiesos ir kalbos temos tampa antrinės. Nuo kūniškos sąveikos priklauso atsakymas į prasmės steigimo klausimą. Hermeneutikoje siekiama prasmės vienybės arba vadinamosios hermeneutinės visumos, o prasmės steigimas dialogo vyksmo metu visada palieka galimybę jį pratęsti. Hermeneutinio dialogo atveju siekiama prasmės užbaigtumo, o fenomenologinio – prasmės

atvėrimo. Ši atsiribojimą nuo Gadamerio pozicijos galima laikyti kiek dirbtiniu. Tačiau toks sprendimas pateisinamas, nes leidžia autoriui detaliau išryškinti fenomenologinio dialogo esmę, pačią sąveiką ir kūniškąją plotmę, kuri šioje knygoje labai svarbi. Ypač tai pastebima fenomenologiniuose dialogo patirties aprašymuose.

Galime pastebėti, kad įtampa tarp dviejų dialogo – prasmės bendrumo ir ištikties – matmenų lemia visą darbo struktūrą. Monografija suskirstyta į tris pagrindines dalis. Pirmojoje dalyje daugiausia dėmesio skiriama dialogo pamatams – toms fenomenologinėms nuostatoms, kurios yra svarbiausios fenomenologiniam dialogo vyksmui aprašyti. Gutauskas kaip pagrindines išskiria dvi – suvokimo ir supratimo struktūras bei intersubjektyvumą. Ši pirmoji dalis yra nuosekli Husserlio, Martino Heideggerio ir Merleau-Ponty idėjų rekonstrukcija. Tačiau tai ne visumos rekonstravimo kelias, o analizė tų aspektų, kurie yra būdingi dialogo temai. Gutausko teigimu, Husserlis, Heideggeris ir Merleau-Ponty yra parankūs išryškinti pamatines patirties struktūras, nes jie jas analizuoja tipiniais, pasikartojančiais atvejais. Vienu įdomiausių šios dalies tyrimų laikytume normalumo analizę intersubjektyvumo aspektu, aptariant dialogo galimybės su ribiniais subjektais ir anomalijomis klausimą.

Antroji monografijos dalis yra skirta grynai fenomenologiniam dialogo esmės ir vyksmo aprašymui. Todėl dėmesio centre atsiduria dialogo įvykio ir prasmės bendrumo steigimosi momentai. Kita vertus, nors čia panaudojami visi pirmoje dalyje analizuoti patirties struktūrų aspektai, rekonstrukcinė taktika užleidžia vietą detaliems fenomenologiniams dialogo vyksmo aprašymams. Remdamasis savo patirtimi autorius aprašo pačius įvairiausių dialogo fenomeną atskleidžiančius

aspektus. Mūsų manymu, tai stipriausia šios monografijos dalis. Dialogo analizėje patirtis tampa atskaitos tašku, nes „dialogas gali būti reflektuojamas tik iš susiformavusio ir patirto prasmės bendrumo“ (p. 127). Ši dalis baigiama įdomiu dalykinio dialogo aprašymu, kuriame puikiai atsiskleidžia filosofinio dialogo fenomenas.

Trečiojoje monografijos dalyje pereinama prie įvykio ir ištikties momentų analizės. Pagrindiniais „dialogo partneriais“ Gutauskui tampa Buberis, Levinas ir vėlyvasis Waldenfelsas. Čia vėl sugrįžtama prie tekstų, tačiau išlieka ir kritinė distancija minėtų autorių atžvilgiu. Nors ir kitokia, ši dalis įdomumu nenusileidžia antrajai. Analizuojamas buberiškas Aš–Tu santykis, asimetriskas etinis Levino santykis, šiose pozicijose aptinkama patirties kritika. Paskutiniame skyriuje „kartu su“ Waldenfelsu mėginama atsakyti į prasmės bendrumo ir ištikties santykio dialoge klausimą. Čia labiausiai išryškėja autoriaus pozicija dialogo atžvilgiu. Be to, skaitytojui suteikiama galimybė artimiaus susipažinti su Waldenfelso fenomenologija, kuri Lietuvoje dar menkai žinoma.

Gutausko dialogo tyrinėjimą fenomenologiniu požiūriu galima laikyti išsamiau ir kompetentingu. Bendrųjų dialogo esmės bruožų paieška lėmė autoriaus pozicijos lankstumą: bandymą balansuoti tarp patirties ir ištikties, Aš–Tu santykio ir prasmės bendrumo dalykiniam dialoge, subjektyvumo ir intersubjektyvumo. Tai padėjo išryškinti dialogo struktūrą ir dinamiką, neištirpdė dialogo fenomeno kraštutinėse interpretacijose. Šis „tarpiškuamas“, kategoriškumo vengimas dialogo fenomeno apmąstymą padarė labai niuansuotą ir subtilų. Galbūt būtų galima prikišti, kad radikalumo stoka kiek susilpnino pozicijos išraiškumą, tačiau, mūsų manymu, tai labiau liudija autoriaus kritiškumą ir atsakingą

laikyseną kitų išdėstytų pozicijų atžvilgiu. Be to, Gutausko tekstas kuria filosofinę intriga, nes autoriaus pozicija atskleidžiama įvairiais kampais. Dialogo fenomenas aiškinamas remiantis čia vienu, čia kitu autoriumi, pūikiai išryškinant jų požiūrių pranašumus ir trūkumus, kol galiausiai išaudžiamas vientisas dialoginio pokalbio apie dialogą audinys.

Monografija parašyta griežta akademinė kalba, tekstas aiškiai struktūruotas ir labai centruotas. Tai turi savo privalumų ir trūkumų. Skaitant vargiai įmanoma nutolti nuo dalykiškumo, mintyje nuolat išlaikoma įtampa, net kai pakrypstama į vaizdingesnius patirtinius aprašymus. Todėl galima teigti, kad ši monografija dialogo tema, nepaisant

problemos aktualumo, nėra skirta plačiajai auditorijai. Nors tyrime skaitytojas nėra lengvabūdiškai „įmetamas“ į fenomenologinį dialogo tyrinėjimą ir iš pradžių „aprūpinamas“ instrumentais, talkinančiais tolesniam skaitymui, tai nesumažina reikalavimo būti fenomenologiškai išprususiam. Todėl ši monografija daugiausia būtų pravarti tolesniems akademiniam tyrinėjimams. Be to, joje pateiktos pozicijos dialogo tema išryškina aktualias fenomenologines problemas ir nurodo jų sprendimo perspektyvų gaires. Ši monografija gal ir nėra tinkama studentams kaip įvadinis paskaitų tekstas, tačiau gali būti paranki gilinantis į dialogo problematiką rašto darbuose.

Laura Junutyė